

Bu çalışma, 5–9 Eylül 2012 tarihleri arasında İzmir Karaburun’da düzenlenen

“**kapitalizmin kısılcacında doğa – toplum – teknoloji**” temalı

7. Karaburun Bilim Kongresi’nde sunulmak üzere hazırlanmıştır.

Kongre sırasında bildiriyi dinleyenlerin önceden okumuş olarak tartışmalara katılabilmesi için bu formatta web sitemizde yayımlanmıştır.

Atıfta bulunabilmek için yazar(lar)ın iznine başvurmanızı rica ederiz.

Karaburun Bilim Kongresi Düzenleme Kurulu

26.08.2012

ESNEK ÇALIŞMA: BİR DETERMİNİZM HİKAYESİ

Arif Koşar*

ÖZET

Teknolojik gelişmelerin toplumsal yaşamda önemli bir yere sahip olduğu genel bir kabul görmektedir. Ancak, bu konunun toplumsal yaşam ve çalışma ilişkilerinde, genel olarak üretim ilişkileri ve dolayısıyla sınıflar arasındaki ilişkide nasıl bir biçim aldığı, bu ilişkiler bütününe nasıl etkilediği çok farklı görüşlerin yer aldığı bir tartışma alanıdır.

Teknolojik gelişmelerin üretim araçlarında ve buradan yola çıkarak çalışma ilişkilerinde ve yaşamında etkileri olduğu da kuşkusuz. Son 30 yıla baktığımızda özellikle mikroelektronik ve bilgi teknolojisinin üretim sürecine uyarlanması, üretim sistemlerinde önemli bir verimlilik artışını beraberinde getirdi. 1970'li yıllarda sermaye, krizden çıkış için teknolojinin bu olanaklarını da kullanarak üretim yapısı ve istihdam biçiminde değişikliklere gitmiştir.

Alt işveren ilişkisinin ortaya çıkışı, esnek çalışma, hafta tatilinin belirsizleşmesi, kısa süreli, uzaktan, evden ve çağrı üzerine çalışma, özel istihdam büroları aracılığıyla istihdam, bütün bu çalışma biçimleri güvenceli ve kadrolu istihdamın yerini hızla almıştır. Bu değişimlerin bir kısmına teknolojik gelişmelerin olanak sağladığı kuşkusuz doğrudur.

Neoliberal paradigma, işte bu teknolojik gelişmelere (bilişim ve mikro-elektronik teknolojilerindeki ilerleme) dayanarak hem üretim hem de çalışma biçimlerinin değişmek zorunda olduğunu; buradan ola çıkarak esnek çalışmanın kaçınılmaz bir zorunluluk olduğunu iddia ediyor. Elbette, bu yaklaşımda, tek (en azından ana) belirleyici teknolojinin 'Hegelci' seyridir ve sınıf mücadelesine yer kalmamaktadır.

Oysa, teknolojik gelişmelerin, çalışma biçimlerinde olanak sağladığı esneklik uygulamaları bir zorunluluk değil kapitalist rasyonalizasyon doğrultusunda sınıfsal bir tercihtir. Dolayısıyla hem egemen uluslararası kapitalist kurumlar hem de neoliberal uzmanların iddia ettiklerinin tersine esnek çalışma biçimleri kaçınılmazlık kategorisinde olgular değildir, alternatifleri vardır.

Çünkü esnek çalışma sermayenin emeğin örgütlenmesinde tercih ettiği bir biçimdir. Farklı güç dengeleri ya da farklı üretim ilişkileri içerisinde bu teknolojik gelişmeler daha farklı biçim ve içerikte çalışma biçimlerine olanak sağlayacaktır.

GİRİŞ

Esnek çalışma, çalışma yaşamında son 20 yılda en çok tartışılan konularından birisi. İşsizliği azaltmak, istihdamı arttırmak, kadınların işgücüne katılımını sağlamak, küresel rekabette avantaj sağlamak, piyasanın dalgalı seyrini yakalamak, gelişen teknolojinin gereği gibi gerekçelerle 'esneklik' gündeme gelmekte, getirilmektedir.

Esnek çalışma 2003 yılı Mayıs ayında yasalaşan 4857 sayılı İş Kanununda çeşitli yönleriyle yaşama geçirilmiştir. Ancak, hükümet ve sermaye örgütleri esnek çalışmanın tüm biçimlerinin yasalaştırılması ve uygulanmasını talep etmektedir. Bu çerçevede Avrupa İstihdam Stratejisiyle uyumlu bir Ulusal İstihdam Stratejisi hazırlanmıştır. (Ulusal İstihdam Strateji Belgesi, 2010)

Esnek çalışmanın yaygınlaşmasıyla birden çok politika ekseninde ilerleme öngörülmektedir. Buna göre; birincisi, işsizliğin azaltılması, istihdamın artırılması, bu kapsamda dezavantajlı

---

* Marmara Üniversitesi Çalışma Ekonomisi Bölümü Doktora Öğrencisi

grupların işgücüne katılımının sağlanması. İkincisi, küresel rekabet koşullarının ‘gereği’ yapılarak işletmelerin rekabet gücünün arttırılması. Üçüncüsü, hem işverenler hem de işçiler açısından ‘katılımlar’ın son bulması ve çalışma yaşamında çatışmanın yerini işbirliği ve diyaloga bırakması. (Ulusal İstihdam Strateji Belgesi, 2010)

Her bir başlık hem kendi içinde hem de esnek çalışmayla ilişkisi kapsamında ayrı bir inceleme konusu. Biz bu makalede, esnek çalışmanın 70’li yıllardan itibaren değişen ekonomik, sosyal ve teknolojik nedenlerle zorunlu hale geldiği iddiasını değerlendireceğiz. Bu değişimde özellikle ‘teknolojik gerekçeleri’ konu alacağız. Çünkü, son 30-40 yılda dünyada yaşanan ekonomik ve sosyal değişimler büyük ölçüde teknolojik gelişme ve yeniliklerle bağlantılı olarak ele alınmaktadır. Öyle ki, bazı görüngüler üzerinden ve yine teknolojik gelişmelere atıfla toplumsal yapı; sanayi sonrası toplum, bilgi toplumu, enformasyon toplumu gibi kavramlarla tanımlanmaktadır.

TEKNOLOJİ

Teknolojinin çeşitli yaklaşımlara göre farklı tanımlamaları yapılmaktadır. Dar bir tanımlamayla, üretime yönelik bilgi birikimi olarak tanımlanabilir (Mansfield, 1968:10-11’den aktaran Barutçugil, 1981:2). Bilimsel bilgi, mühendislik bilgisi, teknik bilgi ve iş becerisi, makineler, aletler, bunların organizasyonu vb. unsurları içeren teknoloji kavramı başka bir açıdan, “Bir mal ya da hizmetin üretimi için gerekli bilgi, organizasyon ve tekniklerin bütünü olarak” (Smith, 1994:6) tanımlanabilir.

Bilim, teknoloji ve bu alandaki gelişmeler, genellikle kimin kullandığı ve ne için kullanıldığı göz ardı edilerek tarafsız ve nötr süreçler olarak görülmüştür (Alçın, 2006:9). Modernleşme teorilerinin önemli dayanaklarından birisi de teknoloji ve kullanımıdır. Her toplumun modernleşmek zorunda olduğu, bunun için de teknolojinin bir biçimde kullanılması, taklit edilmesi, kopyalanması gerektiği, teknolojinin de bu modernleşme-gelişme sürecinin ‘teknik’ ve tarafsız bir gücü olduğu pozitivist fikri oldukça yaygındır.

Bu görüşün en azından akademik dünyada yaygınlık kazanmasında liberalizm ve sonrasında neoliberalizmin, teknolojiyi üretim sürecine, hatta toplumsal yaşama dışsal ve bağımsız bir olgu olarak kabul etmesi etkili olmuştur (Alçın, 2006:145). Neoliberal iktisada göre, şirketler, sermaye ve emek gücü bileşimini çeşitli biçimlerde yani farklı teknolojik düzeylerde kullanabilirler (Ansal, 2004:39). Oysa, bu kabulün aksine teknolojinin çeşitli düzeylerinin kullanılmasından çok en ileri düzeyinin diğerlerine nazaran üstünlük sağlaması söz konusudur.

Teknolojinin tarafsız ve nötr bir ilerleme süreci olarak tanımlanması da kapitalist toplumda kimi uygulamaların ‘teknoloji’yle gerekçelendirilmesini kolaylaştırmıştır. Özellikle 2. Dünya Savaşından sonra hızlanan teknolojik yenilikler, kapitalizmin çeşitli uygulama ve rasyonalizasyon süreci ‘teknoloji’ ile meşrulaştırılmak üzere ideolojik bir argüman olarak kullanılmıştır. (Habermas, 1997:55)

Benzer bir biçimde, günümüzde de teknolojik yenilik ve gelişmeler, çalışma yaşamının esnekleştirilmesinde karşı konulmaz teknolojik gelişmenin yansımaları olarak ifade edilmektedir.

Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) ve Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası (MESS)Yönetim Kurulu Başkanı Tuğrul Kutadgubilig, esnek çalışmanın gerekçelerini açıklarken, özellikle teknolojik gelişmeleri ve bununla bağlantılı olarak ‘esnek’ üretim sistemlerinin ortaya çıkışını vurgulamaktadır (Kutadgubilig, 2002): “Otomasyon yaygınlaşmaya başlamış, bilgisayar kullanımı artmış, esnek üretimin benimsenmesi

sonucunda üretim sistemi ve istihdamın alışlagelmiş yapısında önemli ölçüde değişiklikler meydana gelmiştir. Çalışma hayatını düzenleyen yasalar da bu değişimden payına düşeni almış, pek çok ülke mevzuatlarını değiştirme yoluna gitmiştir.”

Yine TİSK görüşünde (TİSK, 2002) şu ifadeler yer verilmektedir: “Kitle haberleşme teknolojisi ve bilgisayar teknolojisinin gelişmesi, işyeri kavramını değiştirmiş, belirli sektörlerde ve belirli nitelikte elemanlar için ev-büro ve işyeri kavramları iç içe geçmiştir.” “İşyerindeki ve iş koşullarındaki değişiklikler klasik, tam zamanlı çalışma ilkesinin yanında çeşitli ve genel olarak ‘esneklik’ olarak adlandırılan yeni çalışma şekillerini ortaya çıkarmıştır. Belirli ve kısmi süreli çalışma, ödünç iş ilişkisi, tele çalışma, esnek süreli çalışma bunlardan bazılarıdır.”

Önce ve Marangoz’un yaptığı çalışmada (2012), küreselleşme ve bilişim teknolojileri alanındaki gelişmelerin işletmelerin esnek çalışma modellerini uygulamasını zorunlu kıldığını ifade ediyor.

Özgener ‘Çalışma Hayatında Esnekliğin İşletme Verimliliği Üzerine Etkileri: Karşılaştırmalı Bir Çalışma’ başlıklı makalesinde (2005) çalışma hayatında esneklik gereksinimini doğuran temel olguları sıralarken ilk sırada ‘Küresel rekabet ve hızlı değişen teknoloji’ye yer veriyor. Diğer olgular ise işsizlik sorunu, katı çalışma mevzuatı, sendikal hareketin doğası, rekabetçi ve dinamik işgücü pazarı olarak sıralanmaktadır. Özgener, çalışma yaşamındaki esnekliğin, yine esas olarak ‘teknolojik’ gelişmelerle ilişkilendirilebilecek ‘bilgi toplumu’na geçiş süreciyle ilgili köklü bir değişimin sonucu olduğunu ifade ediyor.

Daha erken bir çalışmada Ekonomi (1993:58) esnek çalışma ihtiyacının ortaya çıkışıyla ilgili çeşitli etkenlerle birlikte teknolojik gelişime vurgu yapıyor: “Yaşanan hızlı teknolojik değişim, arz-talep değişiklikleri ve konjonktürel dalgalanmaların olağan hale geldiği bir ortamda işletmeler, değişime uyum sağlayabilmek ve hatta onu yönlendirmek için artık Fordist üretim yapısının benimsendiği tam zamanlı standart istihdam biçimini terk ederek, Post-Fordist üretim yapısının hakim olduğu esnek istihdam biçimlerini benimseme gereği duymaktadır.”

Kamu-İş Sendikası Uzmanı Eryiğit, ‘Esnek üretim, esnek organizasyon, esnek çalışma’ başlıklı makalesinin (2000:14) sonuç bölümünde esnek çalışmanın doğuşu ile teknolojik gelişmeler arasındaki ‘bağlantı’ya işaret ediyor: “Esnek üretim, esnek organizasyon ve esnek çalışma gibi yeni kavram ve yaklaşımlar bilgi teknolojilerindeki gelişmeler; bilgisayarların üretim süreçlerinde kullanışlı ve elverişli olması, buna bağlı olarak genel amaçlı makinelerin özel amaçlı programlar ile çabuk ve çeşitli mal üretimlerini mümkün kılması, müşteri talep ve tercihlerinin çeşitlenmesi ve sürekli değişmesi, şiddetli rekabet gibi iç ve dış çevresel etkilerin işletmeleri zorlaması sonucu meydana çıkmışlardır.”

Doğan, (2005:94) ‘21. Yüzyılda Esnek çalışma biçimleri ve toplumların iş hayatına uygulanması’ başlıklı makalesinde, esnek çalışmayı, esas olarak teknolojik gelişmelerle bağlantılı olarak ele alınan ‘dijital ekonomi’ ve ‘bilgi toplumu’nun kaçınılmaz sonucu olarak ele almaktadır: “Küreselleşme, mal ve fiyat politikalarının liberalleşmesi, teknolojik gelişmeler bizi dijital ekonomiye doğru götürmüştür. ... Gelişen dünyadaki bu çalışma biçimleri [esnek çalışma, y.n.] bilgi toplumunun doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.”

Uyanık da (2003:2) yine esnek çalışma ile yeni teknolojiler arasında güçlü bir ilişki kurmaktadır: “Yeni teknolojilerin üretim sürecine uygulanması üretim sürecinin esnekleşmesine neden olmuş, teknolojik değişim sonucu değişen rekabet koşullarına uyum sağlama ihtiyacı esnek üretime geçişi beraberinde getirmiştir.”

Gülsever ise makalesinde (1980:166) “Bir birikim rejiminden diğerine geçiş çoğunlukla, teknolojik bir gelişme sayesinde gerçekleşen ve emek gücü değerini düşürebilecek yeni bir

üretkenlik artışının, gerçek ücretlerin artmasına da izin vermesine ve böylelikle yeni bir tüketim normu oluşturulmasına bağlıdır.” demektedir.

ÜRETİM SÜRECİNDE TEKNOLOJİK YENİLİKLER

Üretim sürecindeki teknolojik gelişmelerin, başka bir ifadeyle üretim araçlarındaki teknolojik yeniliklerin üretim sürecini, işçi-işveren ilişkisini, işçilerin özelliklerini, istihdamın yapısını, biçimini ve çalışma koşullarını etkilediği genel olarak kabul edilmektedir. Ancak bu etkinin hangi yönde olduğu ve nasıl yaşam bulacağı konusunda hem sonuç hem de yaklaşım bazında ciddi farklılıklar bulunmaktadır.

Elbette üretim sürecinin önemli bir bileşeni olan üretim araçlarındaki değişimin, başta üretim araçlarıyla doğrudan ilişki içindeki işçileri, vasıf, beceri, teknik bilgi düzeyi, üretimdeki yeri gibi konularda etkilemesi olağandır. Tartışma konusu, özellikle üretim sürecindeki teknolojik gelişmelerin hangi biçimde yaşama geçirildiği, yine bununla ve makalenin konusuyla bağlantılı olarak bu değişikliklerin ‘zorunlu olarak’ emekçilerin kazanılmış haklarını ortadan kaldırıp kaldırmayacağı sorunudur.

Öncelikle üretim sürecinde teknolojik yeniliklerden kısaca bahsedilmesinde fayda vardır. 18. yüzyılın sonunda gerçekleşen Sanayi Devrimiyle birlikte buharlı makineler üretim sürecinde kullanılmış, manifaktür ve fabrika sistemleri hızla yaygınlaşmıştır. Makineleşme zanaat ve çok yönlü üretimi, vasıfsız, tek düze ve parçalanmış üretime dönüştürmüştür. Zanaatçı özellikleri taşıyan işçi giderek vasıfsızlaşmış, iş basit parçalara bölünmüş, kadın ve çocuk işçiler kitleler halinde üretim sürecine katılmışlardır. (Braverman, 2008:174)

19. yüzyılın sonunda, makine ile parçalanmış üretim süreci, işin organizasyonu açısından ve bir yönetim fonksiyonu olarak daha da ayrıntılı parçalara bölünmüştür ya da bölünme derinleşmiştir. Elbette, burada Taylor’un üretim organizasyonuna dair önermelerinin kullanılması ile başlayan ‘bilimsel yönetim hareketi önemlidir (Taylor, 2007). Ford otomotiv fabrikasında ilk defa uygulanan bant sistemiyle işin parçalanmasının boyutları daha da üst düzeye çıkmıştır.

İkinci Dünya Savaşından sonra ortaya çıkan sayısal kontrollü (numeric control) makine sistemleri üretim sürecindeki önemli gelişmelerden birisi olmuştur (Braverman, 2008:195). Esas olarak da 1970’li yıllardan itibaren mikroelektronik, bilgisayar ve iletişim teknolojilerinin gelişimiyle çok amaçlı programlanabilir makineler, robotlar ve çeşitli denetim sistemleri üretim sürecindeki yerini almıştır. Ki, günümüzde teknolojik gelişmelerden bahsedildiğinde esas olarak bilgisayar (ve mikroelektronik) teknolojisinin üretim sürecine dahil edilmesi anlaşılmaktadır. Üretim sürecinde kullanılan yeni teknoloji sistemlere; ileri imalat teknolojisi (AMT), sayısal kontrollü bilgisayarlar (CNC), sayısal kontrollü makineler (NCMT), esnek imalat sistemleri (FMS), bilgisayar destekli imalat (CAM), bilgisayarla tümleşik imalat (CIM), süreç kontrol teknolojisi (PCT), programlanabilir akıllı denetleyiciler (PLC), endüstriyel robotlar örnek gösterilebilir (Alçın, 2006:72).

TEKNOLOJİ VE KAPİTALİZM

Teknolojik gelişme, hem ürün özelliklerinde yeniliklere hem de üretim sürecinde teknik gelişmelere yol açar. Elbette teknolojik gelişme ile teknolojik gelişmelerin farklı alanlarda uygulanması birbirine karışabilmekte ve her biri ayrı bir teknolojik ilerleme olarak yorumlanabilmektedir.

Aslında bu ‘karmaşa’ teknolojinin ideolojik işlevleri açısından da gereklidir. Çünkü günümüz kapitalizmi, bilimsel ve teknolojik gelişmelere yapılan vurguyla ‘kapitalist’ değil ‘bilgi’ toplumu ya da kapitalist toplumla sanayi toplumunu bir biçimde eşitleyen ‘sosyoloji’ okulundan yola çıkarak sanayi sonrası (ya da post kapitalist, post endüstriyel) toplum olarak tanımlanmaktadır (Saygılı, 2003:3).

Dolayısıyla birincisi; teknolojik gelişmelerin bütün bir toplumu kaçınılmaz olarak değiştirdiği ve bu toplumsal değişime uyum sağlamanın zorunlu olduğu, ikincisi; teknolojik değişim de ‘kaçınılmaz olduğu’ndan günümüz kapitalizmin olası tek seçenek olduğu fikri egemen kılınmak istenmektedir.

Bu ideolojik meşrulaştırma çabasında, günümüz kapitalizminin bazı görüntülerinden yararlanılmakta ve buradan gerçek hayatla ilişkisi kurulmak istenmektedir. Örneğin çeşitli metallerdeki yeni özellikler ve teknolojinin uygulanması, metallerin özelliğindeki ve bununla bağlantılı olarak günlük alışkanlıklardaki değişim tüm temel toplumsal ilişkilerde bir değişim olarak sunulmaktadır. Örneğin 3G’li hatta 4G özellikli cep telefonları çıktı ve işçiler buna sahip oldu diye ne işçi işçi olmaktan çıkmakta, ne de mevcut sınıf ilişkileri değişmektedir. Ancak bu teknolojik ‘reklam’ ve ‘bilgi’ yumağı içinde internet, sosyal paylaşım siteleri üzerinden iletişim, yüksek özellikli cep telefonları, metrolar, uçakla ulaşım, fabrikalarda yüksek teknolojinin kullanılması gibi örnekler, toplumsal formasyonun temel niteliklerini değiştirmemektedir. Tersine bu teknolojik yenilikler de kapitalist ilişkilerin bir parçası ve bu ilişkilerin genişletildiği alanlar olarak yeniden üretilmektedir.

Teknolojik gelişmelerin günümüz toplumunu tek seçenek olarak sunduğu iddiası da yine açıkça ifade edilmeyen ‘bilinçaltı’ kabullerden birisi haline getirilmektedir. Teknolojik gelişme ve bilimsel araştırmaların sermayenin ihtiyaç duyduğu alanlarda yapıyor olması, bunun piyasaya kâr amacıyla ve meta biçiminde sunulması sanki bilimsel gelişme kapitalist toplumun başarısıymış gibi (ya da başka bir toplumsal formasyonda bilimsel gelişme mümkün olamazmış gibi –ki bu böyle ifade edilmeden) bir algı oluşturulmaktadır. Günümüz dünyasının ‘bilgi toplumu’ gibi teknolojik gelişmeye vurgu yapan bir biçimde tanımlanması, toplumsal yapının teknolojik gelişmelerin otomatik bir sonucu fikrine dayanmaktadır. Yarattığı ‘teknolojik hegemonya’ içinde “gelişmelerin kaçınılmaz sonucu da kapitalist toplumdur” fikri işlenmektedir.

Burada ifade edilen teknolojik gelişmelerin göz ardı edilmesi değil, teknolojik gelişme ile kapitalist üretim biçimi arasındaki karşılıklı ilişkidir. Ancak neoliberal yaklaşımda teknoloji ve toplumun yaşam alanları arasındaki ilişki tek yanlı kuruluyor.

İşte bu tek yanlı teknolojik determinizm neoliberal politikalara da önemli bir zemin hazırlıyor. Buna göre; teknoloji, sermayenin artık uluslararası hareketini zorunlu kılıyor ve böylece ulusal korumacı politikalar imkansız hale gelmektedir. Aynı yaklaşıma göre teknolojik gelişmeler neoliberalizmi ve buna bağlı olarak esnek çalışmayı koşullamaktadır. Oysa teknolojinin tek taraflı olarak toplumsal yapıyı belirlemesi bir yana herhangi bir toplumsal alanda başlı başına bir belirleyiciliğinden söz edilemez. (Campbell, 2007:306)

Ancak böyle yorumlar oldukça yaygındır. Yukarıda ifade edildiği gibi hem neoliberal politikaların gerekçelendirilmesinde hem de kapitalist sömürü ilişkilerinin ‘bilgi toplumu’, ‘sanayi sonrası toplum’ gibi tezlerle görünmez kılınmasında kullanılmaktadırlar.

Bu yaklaşımın temelinde teknoloji toplum ilişkisinin mekanist ve determinist bir biçimde kurulması bulunmaktadır. Teknolojik determinizm olarak tanımlanabilecek bu yaklaşım, toplumsal sınıfları ve sınıf mücadelesini gözardı ettiği gibi ‘tarafsız’ teknik gelişmeyi tarihin ilerletici gücü sayar.

Bu yaklaşımda; teknolojik ilerlemenin üretici güçler ve onun bileşenlerinden birisi olan üretim araçlarının gelişmesine neden olduğu, böylece üretici güçleri ve buna bağlı olarak da üretim ilişkilerinin; bütünsel olarak da tüm toplumsal yapının *otomatik* olarak değişeceği ifade ediliyor. Buna göre, tarihsel değişimin motor gücü, açıkça ifade edilmese de sınıf mücadelesi yerine teknolojik gelişme oluyor.

Oysa ne teknolojik gelişme ne de üretici güçler tek başına ve otomatik olarak toplumsal yapıyı ve üretim ilişkilerinin niteliğini belirleyememektedir. Teknolojik gelişmeler elbette üretim güçleri üzerinde etkide bulunur, ancak bu etkinin içeriği ve hangi biçimde yaşama geçeceğini belirleyen üretim ilişkileri ve toplumsal yaşamın bütünlüğüdür (özelde ise o toplumsal yaşam alanının özgünlükleri de etkilidir). Eğer böyle olmasaydı, günümüzde üretici güçlerin gelişmişlik düzeyi ve toplumsallaşma derecesi göz önüne alındığında üretim ilişkilerinin de toplumsal nitelikte olması gerekirdi. Oysa böyle değildir. Ve böyle olmaması, üretici güçlerin toplumsal niteliğiyle üretim ilişkilerinin özel niteliği arasında büyük bir çelişki yaratmakta ve bu çelişki çeşitli biçimlerde toplumsal yaşamda gözlenmektedir. Dolayısıyla üretici güçlerin mevcut temeli üzerinde toplumsal yapının dönüşümünde ve tarihin ilerlemesinde tek başına teknolojinin etkili olması söz konusu olmadığı gibi, bu temel üzerinde süregelen sınıf mücadelesinin seyri kapitalist toplumun geleceğini belirleyecektir.

TEKNOLOJİ VE SINIF MÜCADELESİ

Teknolojik gelişmelerin üretim sürecine uygulanması sadece teknik bir olgu değildir. Teknolojik gelişme aynı zamanda sosyal bir olgudur. (Yücel, 1997:12) Özellikle üretim sürecinde doğrudan bir karşılığı varsa. Bu nedenle bu tür gelişmelerin sosyal boyutu ve çalışma ilişkilerindeki güçlerin karşılıklı mücadelesi uygulanma biçimini de etkilemektedir. Teknoloji, üretim süreci ve çalışma yaşamını dışsal olarak etkileyen değil, üretim süreci, çalışma yaşamındaki güç ilişkileri ve sınıf mücadelesi tarafından da etkilenen, yaşam bulması ya da biçimi belirlenen bir olgudur (Alçın, 2006:142).

Marks, sermayenin teknolojik gelişmeleri işçi hareketine karşı kullanıldığını, bunun tarihinin yazılabileceğinden bahseder. (2000:446)

Çalışma ilişkilerini ve üretim sürecini köklü bir biçimde etkileyen ve tarihsel olarak kapitalizmin yaygınlaşmasında en önemli faktörlerden birisi olan ‘makine’, teknolojik gelişme açısından ayrıca incelenmeye değerdir.

Makinelerin üretim sürecine girmesiyle, işçinin emeği değersizleştirilmiş, yapılan iş basitleşmiş, üretimin yoğunluğu arttırılmış ve işçi üzerindeki denetim daha da pekiştirilmiştir. Makine, elbette üretim araçlarında önemli bir teknolojik gelişmeye tekabül eder. Ancak, uygulanma zemini, sermayenin işçi sınıfı üzerindeki sömürü koşullarıdır. Marks, makinelerin sermaye haline geldiğinde ortaya çıkan işlevini şöyle anlatır (Marks, 2000:395):

“Makineler, sermayenin elinde, belli bir sürede daha fazla emek sızdırmak için sistemli bir şekilde kullanılan nesnel araçlar halini alırlar. Bu iki türlü yapılır: makinenin hızını arttırarak, ve işçiye çalıştıracağı daha fazla makine vererek.”

Makine aynı zamanda işçiyi denetim aracı olmuş, işçinin hangi hızda ve ne yoğunlukta çalışacağını işveren makine aracılığıyla belirlemiştir: “Üretilen miktar aslında makinenin hızına bağlı olduğuna göre, bunları, aşağıdaki koşullara uymak suretiyle en hızlı bir biçimde çalıştırmak, fabrika sahibinin çıkarına olacaktır: makinelerin çabuk yıpranmaktan korunması; üretilen malın kalitesinin korunması; işçinin sürekli olarak göstereceği çabadan daha fazlasını harcamadan hareketi izleyebilecek durumda olması. Fabrika sahibinin çözümlenmek zorunda olduğu en önemli sorunlardan birisi, bu nedenle, yukarıdaki koşulları göz önünde

bulundurarak makineleri çalıştırabileceği en yüksek hızı bulmaktır.” (Horner’den aktaran Marks, 2000: 397)

Dolayısıyla, sanayi devrimi ile 18. yüzyılın sonunda üretim sürecine giren makineler, çalışma ilişkilerinde ciddi bir dönüşüme yol açmıştır. Makineler, onlarca işçinin yaptığı işin birkaç işçiyle yapılabilmesine olanak sağlamış, işsizliğin artmasında rol oynamıştır. Makineleşmenin sonuçlarına 19. yüzyılda luddistler makineleri kırarak yanıt vermişlerdir. Bu, bir bakıma sermayenin teknolojiyi kendi çıkarları doğrultusunda kullanmasına ‘ilkel’ bir tepkiydi (Öztürk, 2010).

Sayısal ve mikroelektronik kontrollü makinelerin üretim sürecindeki etkinliğini 1970’li yıllardan itibaren arttırması elbette hem üretim süreci hem de çalışma ilişkilerine dair değişikliklere neden oldu. Ancak, üretim sürecindeki teknolojik gelişmeler, ‘kendi içinde’ ya da ‘kendinde’ bir gelişmenin sonucu değildir. Bu teknolojik gelişmelerin sermaye birikimiyle çok daha yakından bağlantılı hale geldiği günümüz için geçerlidir. Teknolojik gelişmeler ekonomik ve sosyal hayat başta olmak üzere toplumsal yaşamdaki neoliberal dönüşümle yakından ilgilidir.

1973-74 yılındaki kapitalist krizle, sermaye, krizin sorumlusu olarak devletin ekonomiye çeşitli müdahale alanlarını gösterdi. Sosyal devlet uygulamaları, sermayenin hareketini ve yatırım alanlarını bir ölçüde sınırlayan düzenlemeler, krizin müsebbibi olarak ilan edildiği gibi, neoliberal politikalarla hızla tasfiye edildiler. Süreç, sermayenin hem kâr oranlarını arttırmak hem de yeni yatırım alanları açmak amacını taşıyordu.

İşte, bu neoliberal politika bütünlüğü, sermayenin ücretleri baskı altına alan uygulamalarının yanı sıra üretimin örgütlenmesine dair de bazı önlem ve değişiklikleri gündeme getirdi. Taşeronlaşmadan belirli süreli iş sözleşmelerine, iş güvencesinin gevşetilmesinden üretimin mekânsal parçalanmasına, yeni çalışma biçimleri adı altında güvencesizlikten genel olarak esnek çalışmanın yaygınlaştırılmasına kadar bir çok uygulama, neoliberal politika demetinin bileşeni halinde uygulamaya konuldu. Temel argüman ise krize yol açan, bireysel özgürlükleri sınırlayan, piyasanın ‘özgür’ işleyişini engelleyen katılıklara karşı ‘esneklik’ idi.

‘Üretim sürecindeki teknolojik yenilikler’ konusu, sermayenin işçi sınıfının kazanılmış haklarına yönelik bu saldırı dalgası ve bu alandaki ‘başarısı’ göz ardı edilerek anlaşılabilir. Çünkü, teknolojik yeniliklerin uygulanma biçimi, yukarıda kısaca ifade edilen ekonomik ve sosyal koşullarda hayat bulmuştur.

ESNEK ÜRETİM Mİ?

Literatürde, başta bilgisayar entegreli programlanabilir makineler ve robotlar olmak üzere üretim sürecindeki yeni teknolojiler, yeniden programlanabilme ve farklı özellikte ürünler üretebilme özellikleri nedeniyle esnek üretim sistemleri olarak da tanımlanmaktadırlar (Artun, 1999:22).

Fordizm olarak adlandırılan bant sisteminde kitlesel seri üretime dayanan üretim sisteminin çeşitli biçimlerde parçalanması, 1970’lerde krizle birlikte standart üretimin yerini farklı versiyon ve modelleri içeren (farklı tüketici gruplarının talepleri) üretimin almasında elbette üretim sürecindeki yeni teknolojilerin önemli bir rolü vardır.

Kitlesel seri üretim sistemindeki başlıca değişiklikler şöyle özetlenebilir: Aynı işyeri içindeki üretim mekânsal olarak parçalanarak eskiden tek bir fabrikada yapılan üretimde bazı parçalar tedarikçi şirketler tarafından farklı işyerlerinde yapılmaya başlandı. Merkezi bir fabrika çevresindeki tedarikçi yan sanayi sistemi kimi alanlarda öyle boyutlara ulaştı ki, kayıt dışı ve ev içi üretim ağı da bu sistemin doğrudan bileşeni haline geldi.

Bir diğ er değ iř im ise programlanabilir makineler aracılığ ıyla, aynı makine ile farklı iř lemlerin yapılabilmesi ve farklı özellikteki ürünlerin üretilebilmesidir. Bu da, bireysel sermayenin rekabette avantaj sağlamak üzere ‘ürün yenileme’yi daha yoğun bir biçimde kullanmasına neden olmaktadır. ‘Tüketici talebi’ doğ rultusunda, esasta tüketici talebini yönlendirerek ve ürün farklılaştırmasını pazarda bir avantaja çevirerek kullanan sermayenin kullandığı üretim sistemi esnek üretim sistemi olarak tanımlanmaktadır. Esnek üretim, tasarım çalışmalarını sonucu büyük bir sabit sermaye yatırımı yapmadan ve hemen hemen aynı makinelerle ürün farklılaştırma olanağı (ve piyasadaki talebe göre şekillenme iddiasını da içeren biçimde) üzerinden tanımlanmaktadır.

Bu tanımlamada, ayrıca ideolojik bir yön olduğu söylenebilir. Üretim sürecinde yeni teknolojiler kullanılmakta, ürün farklılaştırması pazarda önemli bir avantaja dönüşmektedir. Ancak, kabaca aynı makinenin farklı ürünler üretmesi (bu esnek üretimle tanımlansa da), çalışma yaşamında esnekliği zorunlu kılacağı anlamına gelmez. Dolayısıyla esnek üretim kavramlaştırması, baştan sona ideolojiktir ve sermayenin çalışma yaşamına yönelik esnekleştirme projesi içerisinde işlevsellik kazanmaktadır.

ÇALIŞMA YAŞAMINDA NEOLİBERALİZM

Liberalizmin, literatürde temel düsturu devletin ekonomiye müdahale etmemesidir. Piyasa kendi işleyişi içerisinde maksimum refahı sağlayacak, arz talep dengesi ile işsizlik sorunu da çözülecek. Devletin herhangi bir koruyucu müdahalesi piyasanın dengesini bozar. Bu liberal ütopyaya göre, devletin yoksulluğu azaltıcı önlemleri bile uzun vadede yoksulluğu arttırmaktan başka bir işe yaramaz.

Tabi, bu dogmatik liberalizm, neresinden tutulsa elde kalacak bir düşünce biçimi olmakla birlikte, 18. yüzyılda feodal devletin bölgeci ve sonrasında merkantilist korumacı yaklaşımına karşı kapitalist ilişkilerin geliştirilmesini öngördüğü için tarihsel olarak ilerici bir rol oynamıştı. Keza, ilk liberal iktisatçılar da modern ekonomi politiğ in kurucusuydular. Elbette, liberal politikaların işsizlik ve yoksulluğu önlemek bir yana daha da arttırması ve ortaya çıkan krizler, liberalizmin de kendisini reforme etmesine neden oldu. İlk reformasyon (burjuva literatürde liberalizm karşıtı okul olarak değerlendirilen) Keynesci düzenlemelerdir. Bu nispeten liberalizmden uzaklaşan (işçi hareketi ve sosyalizmin baskısıyla ve diğ er ekonomik zorunluluklarla) Keynesyen müdahaleciliğ i bir yana bırakırsak liberal görüş de devresel, konjonktürel krizleri kabul etmek durumunda kalmış, işsizliğ in de olabileceğini ifade etmiştir.

Böylece 1970’li yıllarda monataristlerle başlayan ve sonrasında çeşitli (anayasal iktisat vb.) akımları bünyesinde toplayan neoliberalizm, yeniden devlet müdahalesine büyük bir karşı çıkışı öğütlerken, toplumun bütün alanlarında piyasanın egemenliğini, eski liberalizmin çıkış dönemindeki ilericiliğ inden eser kalmayacak bir biçimde, büyük bir yozlaşmışlık, çürümüşlük ve gericilikle savunmuştur. Fiyat istikrarı adı altında her türlü özelleştirme ve yasal sınırlamalarda mutlak bir esneklik, yine “enflasyonu arttırmayacak düzeyde işsizlik” egemen politika haline gelmiştir.

İşte çalışma ilişkilerindeki dönüşüm de bu aynı neoliberal eksende gerçekleşmektedir. Buna göre; işçi ve işveren arasındaki ilişkiye müdahale eden hiçbir kurum (sendika ve devlet kastediliyor) olmamalı. Özgür bireyler olarak işçi ve işveren yine tamamen kendi belirledikleri koşullarda sözleşme yapmalıdır. Böylece işçinin ücreti, toplu sözleşme ve asgari ücrete göre değil işçinin verimine göre belirlenecektir. İşveren eğer düşük ücret verirse işçi işi bırakacak ve kendi verimlilik düzeyine uygun ücret verecek başka bir işi tercih edecek, işçiye düşük ücret veren işverense yeni bir işçi almak için verimlilik düzeyine göre ücret vermek zorunda kalacaktır.

İşte, neoliberalizmin ideal tablosu budur, ancak gerçek yaşamla hiçbir ilgisi bulunmamaktadır. Neoliberalizmin önerdiği 'verimlilik' temelli performansla göre ücret dayatması ve bireysel sözleşmelerle ücretlerin ve çalışma koşullarının belirlenmesi çabası hem sendikal örgütlülüğü dağıtmak ve engellemek, hem de ücretleri düşürmek içindir.

Devletin ve sendikaların müdahalesinden bağımsız bir çalışma yaşamı. Bu iktisadi kuralların politikacılar tarafından değiştirilemeyecek bir biçimde neoliberal ilkeler çerçevesinde Anayasallaştırılmasını öngören Anayasal iktisadın çalışma yaşamındaki biçimi olarak da değerlendirilebilir: Kuralsız çalışma yaşamı: 'Eşit' bireyler arasındaki 'özgür' sözleşmeler.

İşte bu kuralsızlık çalışma yaşamında işçiyi koruyan ne varsa ortadan kaldırmayı hedefliyor. Sekiz saatlik işgünü, fazla çalışmada fazla mesai ücreti, belirli hafta tatili ve yıllık izinler, işyerinde belirli bir iş tanımı, iş güvencesi, kadrolu ve sendikal çalışma, belirli bir işyeri vb. tüm haklar ve tanımlamalar ortadan kaldırılmak isteniyor. Çalışma süresinin, günün belirli bir saati başlayıp biten değil piyasadaki durum ve ihtiyaçları gereği sermayenin başlama ve bitiş saatini belirlediği bir iş zamanı düzenlemesi olarak düzenlenmesini hedefleniyor.

Yine piyasadaki dengesizlikleri gözetken ve işçi sayısını buna göre değiştirebilmeye olanak veren iş güvencesi ve işten çıkarma maliyetinin (mesela kıdem tazminatı) olmadığı sayısal esneklik. İşverenin ihtiyacına göre işçinin yalnızca bir işi değil birden çok işi yapması, hatta gerektiği dönemlerde başka bir ildeki fabrikada geçici olarak görev yapması. Özel istihdam bürolarıyla işverenin işçiye dair hiçbir sorumluluğun kalmadığı sınırsız bir esneklik. Hatta işsizlik ödeneğinin de ya komik düzeylere düşürüldüğü ya da ortadan kaldırıldığı (yararlanma şartlarının zorlaştırıldığı) bir piyasada aktif işgücü piyasası politikası adı altında işsiz sermayenin ihtiyaçları çerçevesinde 'parasız' ve hazır olarak yedeklenmesi.

Sermayenin çalışma ilişkilerindeki temel hakları ortadan kaldıran saldırı dalgası, neoliberal yaklaşım altında tam bir kuralsızlığı öngörmekte, sözde eşit bireyler arasında müthiş bir eşitsizliği, sınırsız bir sömürüyü dayatmaktadır.

Çalışma yaşamındaki esnekliğin birçok boyutundan bahsedilebilir. Mesela çalışma statüleri ve biçimlerinde esneklik, çalışma sürelerinde esneklik, ücretlerde esneklik, mekânsal esneklik vb.

İddiaya göre; teknolojik gelişmeler öyle bir dünya yaratmıştır ki, pazar ve teknolojik gelişme yarışı içinde, üretim süreci ve çalışma yaşamı mutlak olarak esnekleşmelidir. Çalışma süreleri esnek olmazsa, pazar yapısına uyum sağlamazsa bireysel sermayenin yaşama şansı yoktur. Dereli'ye göre (2002: 2) toplum ve emek piyasaları üzerinde en önemli etkiyi yaratan faktör ise teknolojik değişimdir. Küreselleşmenin asıl nedeni teknolojik değişimin hız ve hacminde yaşanan artıştır. "Kapitalin, malların, bilgi ve tüketim-yaşam biçimlerinin ulusal sınırları serbestçe aşarak evrensel bir benzeşime yol açması anlamını taşıyan 'küreselleşme'nin baskın sebebi, uluslararası ticaretin artışı, serbest piyasa ve neoliberal politikalar değil, iletişim ve bilişim teknolojilerinde kaydedilen büyük ilerlemelerdir." Öyle ki, 2008 krizi ve Avrupa'da güncel haliyle devam eden 'borç' kriziyle birlikte neoliberalizmi de içeren küreselleşme sürecine uyumun, tüm emekçi sınıflar için zorunlu olduğu ve istikrarının ancak bu biçimde sağlanabileceği ifade edilmektedir.

TELE ÇALIŞMA, EVDEN ÇALIŞMA, UZAKTAN ÇALIŞMA

Teknolojik gelişmelerle esnek çalışma arasındaki ilişkinin en kolay ve dolaysızca kurulduğu konulardan birisi 'yeni' çalışma biçimleridir. Esnek çalışma kapsamında değerlendirilen uzaktan çalışma, evden çalışma ve tele çalışma gibi çalışma biçimleri iletişim teknolojilerindeki gelişmenin sonucu olarak görülmektedir. Evet, teknolojik gelişmelerin

emekçinin işyeri dışında çalışmasının olanaklarını arttırdığı ve uzaktan da denetlenmesine izin verdiği doğrudur. Örneğin bir firmanın pazarlama bölümünde çalışan bir emekçinin, cep telefonu üzerinden kaç işyerine gittiği, ne kadar dinlendiği, güzergahı dışına çıkıp çıkmadığı gibi konular yakından denetlenebilmektedir.

Teknolojik gelişmelerin çalışma yaşamında bu gibi değişikliklere yol açtığı doğrudur. Başka ve yaygın bir örnek de bilişim firmalarında çalışan emekçilerdir. Bilişim firmaları yeni bir yazılım üretmek üzere çalıştırdığı programcı ve mühendislerin tamamını bir işyerinde istihdam etmez. Yazılımın belirli bir bölümünü yazmakla görevli programcı ya da bir bölümünü yazdığına gelir sağlayacak programcı kendi evinden ve internet bağlantısıyla yapmakla görevli olduğu programı geliştirebilir. Ve programın kendisi, yapılması zorunluluğu ile emekçinin evinde ve günlük yaşamındaki masrafları da (ulaşım, yemek, işyerindeki diğer ihtiyaçlar vb.) kendisine yıkılarak başlı başına bir denetim sağlamaktadır. Sermaye bazı özel alanlarda bu gibi çalışma biçimlerini kullandığı bilinmektedir. IBM'in kendisine bağlı çalışanların önemli bir bölümünü işten çıkardığı ve yazılım geliştiren programcılarla iş ilişkisi yerine ticari sözleşme ilişkisi kurduğu bilinmektedir. Geçmişte IBM'e bağlı çalışan emekçi artık bireysel bir üretici olarak kabul edilmekte, böylece İMB, sigorta ve sosyal güvenlik hakkı başta olmak üzere emekçilerin çalışma ve sosyal yaşamına dair tüm yükümlülüklerden kurtulmayı amaçlamaktadır. Keza, Bill Gates'in 'bağımsız profesyoneller' dediği ve her çeşitten işi üstlenmesi beklenen, iş ve işsizlik arasında dalgalanan bu 'havuz'un ABD'de 25 milyon emekçiyi kapsadığı ifade edilmektedir (Gates, 1993:243'ten aktaran Artun, 1999:27). Elbette, bu yöntem, özellikle hizmet sektöründe ve belirli çalışma alanlarında kullanılabilir niteliktedir. Örneğin temizlik işinin uzaktan yapılması ya da tekstil üretiminde emekçinin internet üzerinden çalışması vb. söz konusu değildir.

Yeni teknolojilerle ortaya çıktığı ifade edilen tele çalışma, evden çalışma ve uzaktan çalışma gibi çalışma biçimleri özünde büyük bir yenilik de değildir. Kapitalizmin doğuşundan itibaren manifaktür sanayinin yanında bir de 'ev sanayisi' hep olagelmıştır. Sermaye işin niteliği ve boyutu itibarıyla evlerde yapılabilecek işleri, küçük ölçekli üretim araçlarını evlere yerleştirmek suretiyle ya da bunu da doğrudan emekçiye devrederek üretimi ev içine kaydırmıştır. Özellikle Ege bölgesinde yaygın olan halıcılık, ülkenin her tarafında evlerde yapılan küçük tekstil işleri (düğme takmadan parça birleştirmeye kadar), Antep'te şam fıstığının kabuğunun mahalle aralarında kırılması gibi örnekler vardır.

Sadece bununla da sınırlı değildir. Kapitalizm henüz egemen üretim ilişkileri haline gelmeden önce de köylü, bir yandan toprağını ekerken diğer yandan küçük 'ev sanayi' kapsamında küçük ölçekli ve daha çok bireysel tüketimine yönelik ürünler ürettiyordu. Ancak iş bölümünün ve kapitalizmin gelişimi, bu ev sanayisinin tüccar sermayesinin kontrol ettiği bir meta üretimi haline gelmesine neden oldu. Sanayi kapitalizminin gelişmesiyle sermaye, ev sanayinin de 'yeni' bir temelde gelişmesini sağlayarak ev içi üretimi de kendisine bağlamasını bilmiştir.

Artık ev sanayisi, tamamen kapitalist üretim sürecinin bir parçası, işyerinde yapılacak işlerin bir kısmının evlere dağıtıldığı, böylece işyerinde işçi çalıştırmanın masraflarının ve yasal sınırlamalarının ortadan kaldırıldığını bir alan haline gelmiştir. Dolayısıyla bugün teknolojik gelişmenin insanlığa büyük bir özgürlük alanı olarak sunduğu 'evden', 'tele' ve 'dışarıdan' çalışma, yeni teknolojik denetleme olanakları bir yana kapitalizmin doğuşundan bugüne çeşitli biçimlerde varlığını sürdürmektedir.

Ancak sermaye, tam da yeni olanakları kullanarak hem bu çalışma biçimlerini sanki emekçilere armağan ettiği serbestlik-özgürlük alanı olarak sunmakta, hem de üretim maliyetini azaltarak elde ettiği kârı arttırmak istemektedir.

Elbette bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle, özellikle bilgisayar üzerinden yapılan işlerde uzaktan çalışmanın imkanları artmıştır. Ancak kapitalist üretim yalnızca emek gücünün sermayeye biçimsel bir bağımlılığını (sözleşme ile) içermez. Aynı zamanda emekçi üzerinde bizzat kapitalist denetim mekanizmaları da işler. İşin rasyonalizasyonu, işin kapitalist tarafından ve kapitalist yöntemlerle denetlenmesini gerektirir. Örneğin bir İngiliz Hava Yolu şirketi bilet rezervasyon, kesim işlemleri ve faturaların hazırlanmasını Hindistan'daki taşeron bir şirkete devretmiştir. Bu şirket bütün iş bilgisayar ve internet ağı ile üzerinden kotarılmasına rağmen emekçileri evden çalıştırmak yerine bir arada bulundurmaya tercih etmiştir. Çünkü kapitalist rasyonalizasyon emekçinin kapitalistçe denetlenmesini gerektirir. Emekçinin evden çalışması, iş üzerinden (parça başı sistemdeki gibi) denetlenmesini sağlasa da, tek başına bu yeterli olmayabilmektedir.

İşin kendisinin kapitalist denetimin aracı haline getirilmesi de oldukça önemlidir. Kapitalizmin ilk evrelerinde fabrikada işçiler doğrudan (ustabaşılar vb.) gözetim yoluyla denetlenirken yeni denetim biçimleri de gelişmiştir. Elbette iş ve makine her zaman kapitalist denetimin önemli bir aracı olmuştur. Ancak yeni çalışma biçimleri denilen 'evden', 'tele' ve 'dışarıdan' çalışmada işin kendisi emekçi üzerinde müthiş bir denetleme ve baskı aracı haline gelmektedir. Emekçi belirli bir işi belirli bir sürede yapmak zorundadır. Ve belki bu işi yapması için (örneğin yazılımda çözilemeyen bir sorun nedeniyle) günlerce çalışma saati sınırı olmadan (hatta uyumadan) çalışması gerekebilir. Bu durum sermaye açısından, yazılımcı emekçileri bir araya getirip onları 8 saatlik işgünü içinde çalıştırmaktan çok daha kârlı olacaktır. İşte bu iki durum arasında, sermaye kapitalist doğrudan denetimle, emek gücü maliyetlerini ortadan kaldırarak emekçiye yıkma arasında bir denge sağlamaya çalışmaktadır ki, burada yapılan işin özgünlüğü de belirleyici olmaktadır. Ancak şurası kesindir ki, yeni olduğu iddia edilen çalışma biçimlerinin 'teknolojik biçimler' dışında bir yeniliğinden bahsedilemez.

ÇALIŞMA SÜRELERİNDE ESNEKLİK

Yıllık, aylık, haftalık ve günlük çalışma sürelerindeki, işçi sınıfı mücadelesiyle kazanılmış sınırlandırılmalarının kaldırılmasıdır. 8 saatlik belirli işgünü, gün içerisinde dinlenme araları, belirli hafta tatili ve yıllık izin gibi diğer çalışma ve dinlenme sürelerinin belirsizleştirilmesi, tamamen sermayenin ihtiyaçları çerçevesinde kuralsızlaştırılmasıdır.

Örneğin Ford Otosan'da çalışan işçiler resmi tatillerde çalıştırıldığında daha sonra üretimin azaldığı bir dönemde izne çıkarılmak üzere fazla mesai ücreti almamaktadır. Üretimin azaldığı bir dönemde çalıştırılmayıp (borçlandırılarak) pazarın canlandığı süreçlerde bunun karşılığında ek bir ücret almadan fazla mesai yapmaktadırlar. Çalışma gününde fazla çalıştırılarak, bu fazla sürelerin toplanıp karşılığında üretimin azaldığı dönemlerde 'izin' verilmektedir.

Evet, pazar dalgalı olabilir. Tüketici eğilimleri değişebilir ve belli bir ürünün üretim planında değişiklik olur ya da ürün modifiye edilerek başka bir biçimde piyasaya sürülebilir. Bu değişikliklerin emekçinin çalışma saatleri ve ücretlerini belirlemesi neden mutlak bir zorunluluk olsun? Örneğin işçi sınıfı mücadelesinin yüksek olduğu, sınıf sendikalarının etkisinin hissedildiği bir dönemde, sermayenin işçiye "Şu gün git bugün gel", "Bugün 4 saat fazla çalış yarın 4 saat geç gel" gibi çalışma yaşamını kendi kâr hesapları doğrultusunda ve emekçilerin temel haklarını ve yaşam düzenlerini bozacak biçimde değiştirmesi bu kadar kolay olmazdı.

Dolayısıyla sermaye, çalışma süreleri ve genel olarak çalışma yaşamındaki esnekleştirmede gücünü esas olarak sınıf mücadelesindeki dönemsel gücü ve konumundan, başka bir deyişle

sendikaların ve işçi hareketinin gerileyişinden ve ideolojik hegemonyasından almaktadır. Sermayenin bu egemenliği ve sınıfın bu egemenlik karşısında daha önceki kazanımlarının ortadan kaldırılıyor oluşu, teknolojik gelişmenin kaçınılmaz bir sonucu gibi anlatılmaktadır ki, bu tamamen sermayenin saldırıları karşısında ideolojik bir meşrulaştırma sürecidir.

Teknolojik gelişmelerin çalışma yaşamına uygulanmasında belirleyici etken sınıf mücadelesinin düzeyi ve güncel durumudur, güç ilişkileridir. Eğer işçi sınıfı sermayenin hamleleri karşısında kendi içinde birlik sağlayamaz ve güçlü bir direnç öremezse, sermayenin devasa ideolojik aygıtlarının de etkisiyle, teknolojinin uygulanışı hatta gelişim biçimi sermayenin ihtiyaçları doğrultusunda olur. Örneğin mikroelektronik teknolojinin gelişmesi, yazılımlarla yönlendirilen makineler, üretim tekniği ve emeğin verimliliğindeki devasa gelişmeler daha az çalışarak da aynı üretimin yapılabilmesini sağladığından çalışma saatlerinin düşürülmesi gibi bir rol de oynayabilir, esnekleştirilmesine de olanak sağlayabilir. İşte, burada teknolojinin nasıl kullanılacağını belirleyen sınıf mücadelesinin ta kendisidir. Ancak kapitalist üretim ilişkileri çerçevesinde genel eğilim bu olanakların sermayenin çıkarları yönünde kullanılmasıdır.

ÜRETİMİN PARÇALANMASI YA DA MEKANSAL ESNEKLİK

Coğrafi esneklik, üretimin dışsallaştırılması, uzaklaştırma stratejileri, mekânsal esneklik gibi kavramlar da kullanılmaktadır. En doğru ifade uzaklaştırma stratejileri olarak kabul edilebilir. Çünkü, söz konusu olan sermayenin, emekçilerin mücadelesini ve elbette kâr oranlarını gözeterek uyguladığı bir stratejidir. Ve böyle bir eğilimden bahsedilebilir. Ancak bu parçalanma biçimsel bir parçalanmadır ve üretim güçlerinin devasa toplumsallaşmasının geldiği aşamanın bir sonucudur. Çünkü üretim, ulaşım ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler, bu gelişmelerle birlikte sermayenin daha çok kâr arayışıyla üretim sürecinde yaptığı değişiklikler, geçmişte daha toplu olan üretim birimlerinde bir ölçüde dağılmaya neden olmuştur. Ancak bu dağılma tarihin başa sarıp giderek birbirinin parçası ve bağlantılı hale gelen üretim sürecinin yeniden dağılması anlamına gelmiyor.

Örneğin akstan koltuklara, plastik malzemelerden metal gövdesine, elektronik teçhizatından bütün bunların montajına kadar tüm işlemlerin bir arada yapıldığı bir otomotiv fabrikası, şimdi yarı mamul maddeleri kendi üretim biriminde üretmeyip dışarıdan temin etme yoluna gidebilmektedir. Bu da geniş bir yan sanayi ağı yaratmaktadır.

Üretim sürecindeki bu bölünme ve üretimin mekânsal olarak dağıtılması teknolojik ilerlemenin kaçınılmaz sonucu değildir. Elbette ulaşım ve üretim teknolojisinin geldiği aşamada, Gebze’de üretilen bir parçasının Kocaeli Gölcük’teki Ford Otosan fabrikasına gelmesi çok daha kolaydır. Bu birinci faktör.

Diğer yandan üretim sürecinin parçalanması ya da coğrafi esneklik sermaye açısından tek bir üretim merkezinde ve güçlü bir işçi hareketiyle karşı karşıya kalan sermayenin bu hareket karşısında aldığı bir önlem ve savunma mekanizmasıdır. ABD’deki fabrikalarında işçilerin mücadelesi ve örgütlülüğü nedeniyle Ford yönetimin fabrikayı işçi hareketinin daha az geliştiği bölgelere taşıdığı ayrıca üretimin bazı bölümlerini ana işletmeden ayırdığını bilinmektedir. Sermaye böylece, üretimin bir kısmını mekânsal olarak dağıtarak ve buralardaki sendikasız işgücüyle işçi hareketinin baskısından kurtulmak istemektedir.

Bir üçüncü faktör de, yine diğerleriyle bağlantılı olarak doğrudan yarı mamul maddelerin daha ucuza üretiliyor hale gelmesi, ulaşım maliyetinin de düşmesidir. Üretimin bir kısmının mekânsal olarak kaydırılması ve yan sanayi işletmelerine devredilmesi, buralardaki ucuz işgücü ve ölümcül rekabet düşünüldüğünde yarı mamul madde fiyatları düşürülmektedir. Sendikasız, hatta bazı durumlarda sigortasız çalıştırılan yan sanayi işçilerinin emeği hem yan

sanayideki patronların büyümesine hem de ana fabrikada elde edilen artı-değerin yükselmesine neden olmaktadır.

Üretimin mekânsal dağılımının başka bir boyutu da işletme ölçeğinin küçülmesidir. Tek bir üretim biriminden yan sanayilere dağıtılan işler, elbette toplamda üretim ağını büyütmeyle birlikte tek tek işletmelerin ölçeğini küçültmektedir. Buradan yola çıkarak, küçük ölçekli işletmelerde yasal olarak iş güvenliğinin dışında kalmasından işçi sağlığı önlemlerindeki muafiyete, işletmelerin denetlenmesinin ‘zorluklar’ından sosyal güvencesiz ve kualsız çalışmaya kadar Organize Sanayi Bölgeleri ve genel olarak çalışma yaşamındaki enformelleşme ve esnekleşmeyi teknolojik nedenlere bağlamanın anlamsızlığı da ortadır. Burada sermayenin hem üretim sürecine hem de çalışma yaşamına yönelik bir stratejik saldırısı vardır, sermaye bu saldırı dalgasıyla, önündeki tüm düzenleyici engelleri aşarak ve bunları yeniden üreterek çalışma yaşamındaki kazanılmış hakları ortadan kaldırmak istemektedir. Ve bunu bugüne kadar büyük ölçüde başarmıştır.

Dolayısıyla üretimin mekânsal olarak parçalanması, teknolojik gelişimin kaçınılmaz bir sonucu değil sermayenin işçi sınıfına yönelik saldırı ve artı-değer oranını yükseltme çabasında teknolojik olanaklardan yararlanmasıdır.

Bölümün başında ifade edildiği gibi, üretimin mekânsal parçalanması daha yüksek bir teknik temelde ve daha büyük bir işbölümüyle gerçekleşmektedir. Bu süreçte üretimin toplumsallığı daha yüksek bir düzeyde sağlanmaktadır. Çünkü üretim mekânsal olarak parçalanırsa da, sadece otomobil fabrikasıyla yan sanayisi arasında değil, bunu da kapsamak üzere (Türkiye’de üretim yapan bir montaj fabrikasının Çin’deki yarı mamul malzeme üreten fabrika ile ilişkisi) dünya ölçüsünde üretim birimleri birbirine bağlanmış durumdadır. Bir uluslararası tekel, belirli bir ülkenin sınırlarının ötesinde dünyanın büyük bir bölümünde hem üretim hem de pazar ağına egemen durumdadır. Üretimin ve dağıtımın boyutları, üretimin toplumsallaşma düzeyi ve iç bağıntısı, bir sektörün başka bir sektörle, yine bir sektördeki işçilerin diğer bir sektördeki işçilerle toplumsal ve içsel bağlantısı tarihte görülmemiş düzeyde ileri boyutlardadır.

Ayrıca üretimin mekânsal parçalanması yeni toplulaşma eğilimleri ve olguları da ortaya çıkarmıştır. Örneğin Organize Sanayi Bölgeleri ve Serbest Bölgeler, mekânsal dağılımda yan sanayi olarak tarif edilen işletmelerin bir araya toplanmasını sağlamaktadır. Yan sanayinin mantığı gereği düşük ücret ve ağır çalışma koşulları bireysel fabrikanın derdi olmaktan çıkmakta sanayi havzalarının ortak özelliği haline gelmekte, işletmenin boyutlarını aşan dolayısıyla bireysel patronun da sınırlarını aşarak bir bütün olarak sermaye sınıfına yönelecek bir sınıf hareketinin temellerini de geliştirmektedir. Antep’te farklı fabrikalardan işçilerin ortak taleplerle ve bölgedeki tüm patronlara karşı yaptıkları eylem ve direniş bu açıdan önemli bir örnek olarak görülebilir.

TAŞERONLAŞTIRMA, GEÇİCİ ÇALIŞMA, BELİRLİ SÜRELİ İŞ SÖZLEŞMELERİ

İşçi sınıfının birliği ve hareketi, sermayenin engellemeye çalıştığı en ciddi ‘tehlike’ye işaret etmektedir. İşçi sınıfı hareketinin birleşme ve güçlenme eğilimi. “Üretimin mekânsal parçalanması” ve bunun salt teknolojik nedenlere indirgenmesi çalışma yaşamındaki sınıfsal yeniden yapılandırmanın da teknolojik determinizmle açıklanmasını kolaylaştırmaktadır.

TİSK, teknolojik gelişmelerin taşeronlaştırmayı zorunlu kıldığını savunmaktadır (1999, 24):

“Özellikle teknolojiye yaşanan gelişmeler sonucu birçok işin yapılması çok daha teknik çalışmayı gerektirmiş ve her işletmenin her konuda uzmanlaşmasının mümkün olmaması

nedeniyle uzmanlık gerektiren işçilerin başka işletmeler tarafından yapılması gerekliliği ortaya çıkmıştır.”

Mekânsal parçalanmanın sınıfsal niteliğinden bahsettik. Ancak teknolojik nedenlerle açıklanan bir mekânsal parçalanma da bile örneğin taşeronlaştırmaya yer yoktur. Oysa işin alt işverenlere devredilmesi ve taşeronlaştırmanın yaygınlaşması, esas olarak üretim sürecindeki teknolojik değişimler ve mekânsal parçalanmaya dayandırılmaktadır. Ancak ana fabrikadaki işin bir kısmının yan sanayiye devredilmesi yada aynı işletme içinde başka bir taşeron şirket eliyle yürütülmesi bir zorunluluk değildir. Teknoloji böyle bir gelişmeye teknik bir altyapı sağlayabilir. Ancak, üretim sürecinde “taşeronlaşma olacak” diye bir toplumsal kural yarattığını iddia edilemez. TİSK’in yukarıdaki görüşünde bunun zorunlu olduğu ifade ediliyor. Elbette, sermaye açısından böyle bir ‘zorunluluk’ ve eğilimden bahsedilebilir. Bu kapitalizmde düşen kâr oranları cenderesinde sermayenin artı-değeri arttırma ve rekabetin gereğini yapma zorunluluğu olarak da tanımlanabilir. Önemli olan bunun bir sermaye stratejisi ve ihtiyacı olduğunun görülmesidir. Ve sınıf mücadelesinin dayatması, işyeri içindeki farklı statülerin kaldırılmasını sağlayabilir. Hiçbir teknolojik gelişme de bunu imkansız kılmaz.

Taşeronlaştırmanın ilk evrelerinde, özellikle yazılı hukukta (İş Kanunu, 2003, Madde 2) taşeronlaştırmanın asıl işin dışında ve teknolojik olarak uzmanlık gerektiren işlerde olabileceği belirtilmekle birlikte bu başlangıç ve meşrulaştırma aşamasıdır. Taşeronlaştırma uygulamalarında, teknolojik bir uzmanlık veya gereklilik aranmamakta, en basit ve vasıfsız işlerde bile taşeronlaştırmaya gidilmektedir. Çünkü taşeronlaştırma üretim maliyetlerinin ve esas olarak emek-gücünün ücret ve sosyal haklarının, örgütlülük düzeyi ve gücünün düşürülmesini hedeflemektedir. Tarafsız bir teknolojik gelişmenin sonucu değil tersine teknolojik gelişmelerle ‘tamamen’ bağlantısız sermaye saldırılarından birisidir.

TİSK’in çalışmasında, taşeronlaştırmanın asıl hedefi şöyle ifade edilmektedir (1999:24):

“Hizmet sektörü ile ilgili işlerin başka firmalardan satın alınması, işletmeler açısından hem maliyet düşürmekte hem çok sayıda işçi çalıştırılmasının dezavantajları olan idari ve bürokratik işlemleri de ortadan kaldırmaktadır. Örneğin işyerinin temizliğinin bir temizlik firmasına verilmesi ya da yemek çıkarma işinin bir yemek şirketine verilmesi gibi.”

İşin taşeronlara dağıtılması, hele aynı iş yerinde başka bir taşeron şirket eliyle yürütülmesi özel bir teknik gelişmişliği gerektirmemektedir. 19. yüzyılda da sermaye, taşeron çalışmayı yaygınlaştırma eğilimine girmiş ancak işçi sınıfı mücadelesi sermayenin bu saldırısını bertaraf edebilmeyi başarmıştır. Dolayısıyla bugün de aynı imkanlara sahip olmakla birlikte taşeronlaştırma saldırısına karşı herhangi bir aşılmaz ‘teknolojik’ engel de bulunmamaktadır.

FONKSİYONEL ESNEKLİK

Sermaye kendi kavramsallaştırmalarını önce toplumsal bilimlere sonra da günlük yaşama dayatırken (elbette bu mutlak bir sıralama değildir), mevcut olguları da özenle çarpıtmaktadır. Örneğin programlanabilir makineler ve işyerindeki teknik gelişmeler, emekçinin birden fazla işi aynı anda yapabilmesine de olanak sağladığı ifade edilmektedir. Evet, emekçi, birden fazla işi teknik gelişmenin sağladığı olanaklarla yapabilir. Hatta geçmişte bir işçi üretim birimindeki 1 makineyle ilgiliyken 10 makinenin üretiminden de sorumlu tutulabilir.

Tam da bu olgu, üretim sürecindeki teknolojik gelişmelerin işçilerin çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve çalışma sürelerinin kısaltılması yerine koşulların daha da ağırlaştırılması ve daha yoğun bir sömürü için kullanıldığını göstermektedir. İşçinin işyerilerindeki iş yükünün

artışı da literatürde fonksiyonel esneklik olarak adlandırılmakta, işçilerin birden fazla işi yapabilmesinin bir vasıflaşma süreci olduğu ifade edilmektedir.

‘Fonksiyonel esneklik’in sadece patronlara değil işçilere de fayda sağladığı, çünkü vasıfları artan işçinin iş üzerindeki hakimiyeti arttırdığını, patronların da işçiye bağımlılığının arttığı vb. iddia edilmektedir. Oysa, patronların işçiye daha fazla iş yaptırmak, iş yükünü ve yoğunluğunu artırmak, işletme deyimiyle verimliliği arttırmak için aldığı önlemlerin işçiye fayda sağladığını söylemek abesle iştirgaldir.

İşçinin aynı işi değil farklı işleri yaptığı, böylece iş yoğunluğundan öte iş çeşitliliğinin arttığı söylenebilir. İş çeşitliliğinin de arttığı kabul edilebilir. Ancak, işin çeşitliliği artarken yoğunluğu da artmaktadır ki, bu çeşitlilik vasıfsız işlerin toplamı olan bir çeşitliliktir.

Vasıfsız işlerin toplamı vasıflı bir iş yapmaz. Ya da bir işçi daha fazla vasıfsız iş yapınca üretim sürecine yabancılaşma sorunu çözülmez. Vasıfsızlık ya da vasıflılık tartışması burjuva literatürde işçinin işe yabancılaşması sorunuyla birlikte ele alınır. Bu yaklaşımda, birincisi yabancılaşma sorunu tek başına yapılan işe indirgeniyor. İkincisi, yapılan işin, örneğin bilgisayar kullanılması üzerinden vasıflılaştığı iddia ediliyor.

Birincisinden başlayalım. Kapitalist üretim ilişkileri içerisinde emekçinin ürettiği ürüne yabancılaşması tek başına yapılan işin somut içeriği (yani somut emekle) ilgili değildir. İşçinin ürüne yabancılaşmasının ana nedeni, aslında kendi emeği ve yine emekçilerin birikmiş emeği (makine, bina, hammadde vb.) ile üretilen bir ürün, fabrikadaki işlem bitip meta haline geldiğinde tamamen kendine yabancı, mesela yaşadığı semtin çarşısında bir mağazada gördüğü bir ticari mal haline geliyor. Çünkü, emekçinin emeği üründe somutlaşırken, ürün meta haline gelerek emekçiden bağımsız bir öge haline geliyor. Böylece emekçinin somut emeği ve ortaya çıkan ürün, artık kapitalist meta üretimi içerisinde, tıpkı diğer metalar gibi emekçinin dışında ve ondan bağımsız hale geliyor.

Dolayısıyla emekçinin ürettiği ürüne yabancılaşması, ürünün meta haline gelmesi, yani ürüne sermaye tarafından el konulması ve artı-değeri gerçekleştirmek üzere piyasada değişime sokulmasıyla ilgilidir. Metalaşma, başlı başına sermayenin üretim araçlarının özel mülkiyetine sahip olması ve bunun vasıtasıyla üretilen ürüne (dolayısıyla artı-değere) el koymasıyla ilgilidir.

Bu nedenle, yabancılaşma, esas olarak kapitalist üretim ilişkileriyle ilgilidir ve bu ilişki biçimi değişmeden da ortadan kaldırılamaz. Yabancılaşma, elbette sadece ürünün meta haline gelerek emekçiden bağımsızlaşması değil, bu nesnel zemin üzerinde aslında insanlar arasındaki toplumsal ilişkinin metalar arasındaki ilişkiye indirgenmesidir. Marks’ın Kapital’in birinci cildinde (2000: 81-94) üzerinde durduğu meta fetişizmi, burada tartıştığımız yabancılaşmayla ilgilidir. Makalenin esas konusu açısından böylece özetlemek yeterlidir.

Yabancılaşmanın ikinci yönü ise emekçinin üretim sürecinin bütününden koparılıp küçük bir bölümüne hapsedilmesidir. Kapitalist ilişkilerin başlangıç aşamalarında elbirliği ile yapılan üretimde ya da henüz zanaatçılığın etkilerinin sürdüğü bir aşamada, işçi üretimin tamamı ya da büyük bir bölümünün bilgisine sahipti. Örneğin bir saatçi, saatin en küçük parçasından gövdesine kadar bütünü montajı, birleştirilmesi gibi ince işleri tek başına yapmaktaydı. Günümüzde ise emekçiler üretimin yalnızca küçük ve vasıf gerektirmeyen bir bölümünü yapmaktadır.

Artun’a göre (1999, 25); “Öncelikle işçiler çok becerili değil olsa olsa çok görevli olmuşlardır. Üretim hattının farklı noktalarında görev alabilmeleri, bu noktalardaki işlerin daha ayrıntılı bir işbölümüne uğrayarak parçalanmaları ve aşırı ölçüde standartlaşmaları sayesinde. Örneğin, Toyota’da bir işçinin günde 6 millik bir yol katederek, 8 dakika 26 saniyelik bir sürede 35 farklı işi başarabilmesi, ancak bu işlerden her türlü maharetin

arındırılarak basitleştirilmesiyle, rutinleştirilmesiyle mümkündür. Yoksa, Fordizme özgü aşırı uzmanlaşmanın aksine, emeğin giderek nitelik kazanmasının sonucu değil.”

Bant sisteminde de işçi, üretimin yalnızca kendi bulunduğu alandaki küçük bir kısmıyla ilgilidir. Örneğin gelen metal parçasına başka bir parçayı kaynakla birleştirmek. Ya da belirli bölgelerdeki vidaları sıkmak. Şimdi bu işe, bant üzerinde bir önceki arkadaşının yaptığı işi kontrol (kalite kontrol), eksik yaptıysa onu tamamlama, boş kaldığı zamanlarda makinenin bakımını yapma hatta işi bittikten sonra çevresinin temizliğini yapma işleri eklendi diye işçinin üretim sürecinin tamamının bilgisine sahip olduğu düşünülemez. Tersine zihinsel emek ile maddi kol emeği tamamen birbirinden ayrılmışlardır. Sadece işlevsel olarak değil mekânsal olarak da ayrılmıştır. Nike fabrikasının üretim, satış, tanıtım ve reklamcılık bölümünde çalışan 8000 kişi üretimin yapıldığı Asya’ya belki hayatında hiç gitmemiştir. Asıl üretimi yapan 75 bin fason emekçinin de Asya dışına çıkmış olması daha düşük bir olasılıktır (Barnet ve Cavanagh, 1995:214)

Günümüzde kafa emeği (mühendislik, yöneticilik vb.) ve kol emeği (kaynakçı, montajcı, kalite kontrol vb.) bu kadar bölünmüşken üretimin tamamının bilgisine sahip olmak mümkün değil denilebilir. Oysa, burada bahsedilen müthiş bir mühendislik yeteneği değil, işçinin üretim süreci hakkında, işleyişi, tasarımı ve hatta yönetsel işlemler hakkında bilgi sahibi olmasıdır. Elbette bu, fonksiyonel esneklik savunucularının ‘verimlilik’ hesaplarının ötesinde ve kapitalist üretim ilişkilerinin kaldıramayacağı bir gelişme düzeyidir. Ki, bu sosyalist üretim ilişkileri koşullarında kafa emeği ile kol emeğinin birbirine yaklaşması (çelişkinin giderek yumuşaması ve komünizmde ortadan kalkması) anlamına gelir.

Bu açıdan, örneğin işçi, makinesine ilişkin bilgileri ya da ürünün durumuyla ilgili verileri bilgisayar üzerinden merkezi sisteme iletiyor ve burada herhangi bir kullanıcının 2-3 saat içinde öğrenebileceği bir iş yapıyor diye vasıfsız iş yapıyor olmaktan çıkmıyor. Bilgisayarı kullanabilmek, evet, 200 sene öncesine göre bir teknolojik ve teknik bilgi temeli gerektirir. Ama günümüzde vasıf düzeyini tanımlamak için bilgisayar kullanımı (kullanıcısı olma) bir anlam ifade etmemektedir. Vasıflılık günümüz teknolojik düzeyi ve işçinin üretimdeki konumuyla ilgilidir ki, burada işçinin konumunda vasıflılık açısından köklü bir değişimden bahsetmek mümkün değildir. Tersine bu teknolojik uygulamalar işçinin ve işin daha sıkı bir denetimi için kullanılmaktadır. Örneğin General Motors’a ait Saturn Corporation’da 1200 veri noktası her altı sanayide bir denetlenmekte ve sonuçlar denetmenlere iletilmektedir (Gates, 1993:269).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Günümüzde teknolojik gelişmeler, büyük oranda kapitalist meta üretiminin bir parçası haline gelmiş, bilimsel bilginin üretiminden teknolojik sonuç ve uygulamalara kadar sermaye birikiminin organik bir bileşeni olmuştur. Bu nedenle dışsal bir teknoloji-kapitalizm ilişkisi (öncesinde de söz konusu olmadığı gibi) mümkün değildir.

Üretim süreci teknolojik gelişmelerden en çok etkilenen alanlardan birisidir. Bilgisayarın ve mikroelektronik teknolojilerin üretim sürecine dahil edilmesi, elbette emek sürecinde ve çalışma yaşamında da etkili olmaktadır. Ancak bu etki, örneğin daha az emekle yani çalışma süreleri kısaltılarak daha fazla ürün elde etmeye olanak sağlasa da daha yoğunlaştırılmış ve hak gasplarına dayalı çalışma koşulları yönünde sermaye tarafından değerlendirilmektedir. Dolayısıyla teknolojik gelişmelerin uygulanması, sınıflar arasındaki ilişkilerden bağımsız değildir. Onun hangi sınıfın lehine ve hangi biçimlerde yaşama geçeceği toplumsal ilişkilerin niteliğine ve güç dengelerine göre değişmektedir.

Günümüzde, son 30-35 yıllık sermayenin neoliberal program ve uygulamaları, işçi sınıfının saldırılar karşısında gerekli karşı koyuşu gösterememesi, teknolojik gelişmelerin sermayenin çıkarları doğrultusunda daha hızlı bir biçimde uygulanmasına neden olmuştur. Örneğin ulaşım ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler, işyerinin mekânsal parçalanmasını kolaylaştırmış, işçi sınıfının büyük kitleler halinde aynı işyerinde toplulaşmasına karşı bir ölçüde önlem alınmıştır. Ya da işçi hareketinin güçlendiği bölgedeki işyeri, emek gücünün daha ucuz olduğu bölgeye taşınmıştır. Ancak bu da; on binlerce işçinin ayrı işletmeler biçiminde olsa da ortak sanayi bölgelerinde toplulaşmasına, işçi direnişlerinin dünyanın en ücra köşelerine bile yayılmasına neden olmuştur.

Keza makinelerdeki gelişim, ürün çeşitliliğini artırmış, reklam ve çeşitli yöntemlerle (bu konuda da teknoloji önemlidir) tüketicinin yönlendirilmesi sağlanmıştır. Ancak bütün bu teknolojik gelişmeler ve bunların sermaye lehine kullanımı; çalışma koşullarındaki ağırlaşma ve esnek çalışmanın emekçilerin kaderi haline geldiğini göstermez. Bu hem kapitalist üretim ilişkilerinin tek alternatif olmadığı hem de kapitalizm koşullarında emekçilerin birlik ve mücadelesinin önemi açısından mümkün değildir.

Çünkü, çalışma süresinin esnekleştirilmesi, evden çalışma, çağrı üzerine çalışma, tele çalışma, fonksiyonel esneklik, taşeronlaştırma, kısa süreli çalışma, part-time, belirli süreli iş sözleşmeleri vb. çalışma biçim ve koşulları sınıf mücadelesinin birebir konusudur. Esneklik uygulamaları, emekçilerin mücadeleleriyle sınırlanabilir, çeşitli yasal düzenlemelerle bir ölçüde güvenceye alınabilir. Dolayısıyla esnek çalışmayı 'esnek üretim' modeli tanımlamasıyla sanki teknolojik gelişimin 'kaçınılmaz' sonucu değerlendirmek tam bir çarpıtmadır.

Nasıl ki, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın ortalarında emekçiler mücadelelerle sermayenin sınırsız sömürüsüne karşı bazı sınırlamalar getirmeyi başarıp bazı hakları elde ettilerse, esnek çalışma düzenlemelerinin de uygulanmasını engelleyebilirler. Esnek çalışma, 19. yüzyıldaki vahşi ve dizginsiz sömürünün günümüze uyarlanmış biçimidir. Emekçiler esnek çalışmanın 'eski' biçimlerine karşı mücadele edip bir ölçüde kaldırdıkları gibi, bugün de benzer ve geçmişteki eksiklikleri de aşan bir mücadeleyle esnek çalışma dayatmalarını çöpe atabilir. Elbette, sermayenin saldırılarından ve hak gasplarına karşı mücadelede 'teknolojik' bir engel bulunmadığı gibi, emekçilerin gerçek kurtuluşu da kapitalist üretim ilişkilerinin kökten yıkılıp yerine sosyalist üretim ilişkilerinin kurulmasıdır.

KAYNAKLAR

Alçın, S. (2006) Teknolojik Yenilik-Emek İlişkisi ve Emegin Teknolojik Algısı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Ansal, H. (2004) Geçmiş ve Gelecekte Ekonomik Gelişimde Teknolojinin Rolü, Teknoloji, Ankara: TMMOB Yayınları.

Artun, A. (1999) Fordizm ve Mühendisin Dönüşümü, Ankara: TMMOB Yayınları.

Barnet, J. ve Cavanagh, J. (1995) Küresel Düşler, İstanbul: Sabah Kitapları.

Barutçugil, İ. S. (1981) Teknolojik Yenilik ve AR-GE Yönetimi, Bursa Üniversitesi Basımevi.

Braverman, H. (2008) Emek ve Tekelci Sermaye, İstanbul: Kalkedon.

- Campbell, A. (2007) “ABD’de Neoliberalizmin Doğuşu: Kapitalizmin Yeniden Örgütlenmesi”, Hazırlayanlar: Alfredo S.-F., Deborah J. (der), Neoliberalizm Muhafız Bir Seçki, İstanbul: Yordam Kitap, s. 305-324
- Dereli, T. (2002) “Teknolojik Değişmeler, Çalışma İlişkileri ve Yeni İstihdam Türleri”, Derleyen: Aşkın Keser, Çalışma Yaşamında Dönüşümler, Bursa: Ezgi Kitabevi, s. 1-9.
- Doğan, S. (2005) “21. Yüzyılda Esnek Çalışma Biçimleri ve Toplumların İş Hayatına Uygulanması”, Sosyoloji Konferansları Dergisi, Sayı: 31, s. 93-98.
- Eryigit, S. (2000) “Esnek Üretim, Esnek Organizasyon, Esnek Çalışma”, Kamu-İş, C.5, Sayı: 4.
- Gates, B. (1999) Dijital Sınır Sitemiyle Düşünce Hızında Çalışmak, İstanbul: Doğan Kitap.
- Gülsever, T. (1989) “Teknolojik Gelişme, Enformasyon Teknolojisi, Esnek Üretim ve Esnek Uzmanlaşma”, 1989 Sanayi Kongresi Bildirileri, Bursa: Makine Mühendisleri Odası.
- Habermas, J. (1997) ‘İdeoloji’ Olarak Teknik ve Bilim, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kutadgubilig, T. (2002) “İş Güvencesi ve Dünya Uygulamaları Çerçevesinde Türk Çalışma Hayatında Esneklik İhtiyacı”, www.tisk.org.tr/isveren_yazdir.asp?yazi_id=473&id=29&baslik_id=&yapi=&gecerli_sayfa=, 10 Ağustos 2012.
- Marks, K. (2000) Kapital Birinci Cilt, Ankara: Sol Yayınları.
- Önce, G. ve Marangoz, M. (2012) “Bilgi Teknolojilerindeki Gelişmelerin Girişimcilik Üzerine Etkileri ve Girişimcilik”, İşveren Dergisi, Ocak Sayısı.
- Özgener, Ş. (2005) “Çalışma Hayatında Esnekliğin İşletme Verimliliği Üzerine Etkileri: Karşılaştırmalı Bir Çalışma”, Amme İdaresi Dergisi Cilt: 38 Sayı: 3, s. 51-79.
- Öztürk, E. (2010) “Teknolojik determinizm üzerine birkaç söz”, http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=31527, 10 Ağustos 2012.
- Saygılı, Ş. (2003) Bilgi Ekonomisine Geçiş Sürecinde Türkiye Ekonomisinin Dünyadaki Konumu, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT).
- Smith, K. (1994) New Direction in Research and Technology Policy: Identifying the Key Issues, Step Report.
- Taylor, F. W. (2007) Bilimsel Yönetimin İlkeleri, Konya: Çizgi Kitabevi.
- TİSK (1999) Çalışma Hayatında Esneklik, Ankara: TİSK Yayınları.
- TİSK (2002) “Çalışma Mevzuatımızda Esneklik İhtiyacı: Esnek ve Çağdaş İş Kanunu”, http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=467&id=29, 10 Ağustos 2012.
- Ulusal İstihdam Strateji Belgesi (2010), <http://www.birlesikmetal.org/tis/?p=1564>, 10 Ağustos 2012.
- Uyanık, Y. (2003) “İşgücü Piyasalarında Esneklik ve Bölünme”, Kamu-İş Dergisi, C.7, Sayı: 2.
- Yücel, İ. H. (1997) Bilim ve Teknoloji Politikaları ve 21. Yüzyıl Toplumunu, Devlet Planlama Teşkilatı.